

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Analyseren met behulp van Idealtypen

Schreiner, A.

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Homo Duplex

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schreiner, A. (2017). Analyseren met behulp van *Idealtypen*. In B. van Beers, & I. van Domselaar (Eds.), *Homo Duplex: de mens in recht, filosofie en sociologie : liber amicorum voor Dorien Pessers* (pp. 93-102). Boom Juridisch.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Homo duplex

De dualiteit van de mens in recht, filosofie en sociologie

Liber amicorum voor Dorien Pessers

Onder redactie van
Britta van Beers
Iris van Domselaar

Boom juridisch
Den Haag
2017

Omslag: Harrie Gerritz, *Donkere Burcht* (2000), detail, acryl op linnen

© 2017 Britta van Beers & Iris van Domselaar / Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-408-8

www.boomjuridisch.nl

6 Analyseren met behulp van *Idealtypen*

Agnes Schreiner

1. Inleiding

Mijn oma had een Tjoklatblikje waarin ze kledingknopen bewaarde die ze los aantrof of van versleten kleding haalde voor hergebruik. Haar kleinkinderen mochten ermee spelen. Mijn oudere zus zocht onder de grootste en mooiste knopen een witte en zwarte knoop. Ze noemde ze bruid en bruidegom, om het paar vervolgens een lange stoet van bruiloftsgasten mee te geven. Ik was geïntrigeerd door die glinsterende slang van knopen die over de tafel kroop, maar ook door de diversiteit in vorm, grootte, kleur en materiaal. Als ik de kans kreeg begon ik de knopen te sorteren. Zo ontstond er bijvoorbeeld een regenboog van hoopjes op kleur gesorteerde knopen, maar bleven de glazen en metalen over. De overblijvers initieerden weer een andere reeks van hoopjes, die van koper, hout, been, steen, stof, glas of plastic. Als alle knopen weer opgeborgen werden, wist ik vrij nauwkeurig waaruit de inhoud van het Tjoklatblikje bestond en zou ik mijn oma bij het knopen aanzetten zonder meer hebben kunnen adviseren. Toen wist ik nog niet dat wat ik daar uitvoerde in onderzoeksjargon het *analyseren* van de inhoud *met behulp van 'Idealtypen'* kan worden genoemd.¹ Met behulp van de kleur- of materiaalsoort kan het sorteren beginnen en wordt de kennis met betrekking tot de inhoud van het blikje gevormd, met betrekking tot de facetten van kleur en materiaal vergroot.

De letterlijke betekenis van analyseren is 'ontleden'; het is gevormd uit *ana* (uit het geheel) en *luein* (losmaken). De rechtswetenschapper kan van alles analyseren: een betoog of discussie, een rechterlijke uitspraak, een deel wetgevingsgeschiedenis. Maar bij iedere analyse is het van belang dat men bepaalt hoe men het te analyseren onderzoeksobject uiteen laat vallen. De onderzoeker stelt vooraf vast langs welke lat. Een betoog of discussie valt te analyseren langs de voor- en tegenargumenten van een bepaald standpunt. Het bepalen van de standpunten behoort natuurlijk ook tot de analyse. Een rechterlijke uitspraak kan men afwegen tegen de bedoelingen van de wetgever, de eerdere uitspraken van de rechter en de standpunten van rechtsgeleerden ten

¹ Max Weber 1972, p. 4. Weber legt *ideal* uit als *rein*. *Ideal* betekent dus ideëel, zuiver. Weber benadrukt in zijn hoofdstuk 'Methodische Grundlagen' dat Idealtypen pure constructies zijn. Dus niet – wat wel gedacht wordt – 'ideaal'. Zijn beroemde Idealtypen 'bureaucratie' ontwikkelde hij niet om van een samenleving te verlangen dat ze daaraan zou voldoen, maar wel om bestaande maatschappelijke organisaties te kunnen ontleden.

aanzien van het leerstuk dat aan de orde is. Om welke rechtsvraag, feiten en leerstukken het in de gegeven zaak gaat en welk standpunt bij de rechter wel of geen gehoor vindt, zal men ook geanalyseerd moeten hebben.

De meetlatten van de rechtswetenschappers zijn niet zo ‘hard’ als de meetinstrumenten van de natuurwetenschappers. Maar daarmee is niet gezegd dat deze meer of minder *Ideal* zijn. De concepten ‘deeltje’, ‘snaar’ of ‘golf’ waarmee de onderzoeker het licht analyseert, zijn even *Ideal* als de lat met de voors en tegens, de lat met de onderscheidenlijke rechtsgebieden van een rechtsstelsel of de lat met rechtsregels, rechtsnormen en achterliggende rechtsbeginselen. Het gaat in ieder geval om abstracties, definities, theoretische begrippen die dienstdoen als analyse-instrument. Dat wil niet zeggen dat de begrippen alleen maar technisch zijn en als zodanig gemakkelijk inwisselbaar. De begrippen zijn inhoudelijk. Ze pakken iets van betekenis samen en worden daarom concepten genoemd.

Het vak ‘Recht en menselijk gedrag’ van het bachelorprogramma van de rechtenstudie aan de Universiteit van Amsterdam schrijft delen voor uit het proefschrift van Dorien Pessers, *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*, daarnaast ook een aantal keer een later artikel van haar hand, *The Normative Foundation of Legal Orders: A Balance Between Reciprocity and Mutuality*.² Dorien zelf was betrokken bij het hoorcollege- en werkgroeponderwijs. Er zijn enkele e-mails uitgewisseld en discussies gevoerd tussen de betrokken docenten over de vraag hoeveel Idealtypen Pessers hanteert.³ Soms lijken het er twee te zijn, dan weer drie. Ook een andere trits van begrippen blijkt dienst te doen als analyse-instrumentarium. Dorien wist zich altijd met haar bekende vuur in de discussie te mengen. In haar hoorcollege bracht ze enthousiast het belang en de juiste betekenis van Idealtypen over op de studenten.

Met deze bijdrage voor de afscheidsbundel wil ik Doriens twee teksten eer doen door mijn inbreng in onze docentendiscussie op dit papier uit te werken, in de hoop dat zij geen afscheid neemt en ze gewoon weer op mij zal reageren; in de wetenschap dat we het wetenschappelijk forum hoog hebben.

Ik zal eerst ingaan op methode en Pessers’ typen identificeren. Een sociaalwetenschappelijke onderzoeker die Idealtypen ontwikkelt om maatschappelijke fenomenen te analyseren, mag de typen zelf bepalen. Omdat het zuiver om typen gaat, moet voorkomen worden dat de lezer denkt dat Idealtypen in

² Pessers 1999; Pessers 2014.

³ Dit is een goede gelegenheid om Dorien in de eerste plaats, maar niet minder Nienke, Rob, Tobias en alle docenten die een jaartje als docent hebben meegedraaid, Arjen, Martijn, Nina, Reyer, te bedanken voor de uitwisselingen en discussies over de voorgeschreven stof van ‘Recht en menselijk gedrag’.

elkaar kunnen overgaan of een mix zouden kunnen vormen. (2) Na de bespreking van de methode van onderzoek bespreek ik het object van onderzoek. Het object is voor Pessers een deel van de sociale werkelijkheid waarin recht wel of niet existeert en opereert in de onderlinge menselijke betrekkingen. Het onderzoeksobject bestaat natuurlijk wel uit een mix. Ook draagt het maatschappelijke ontwikkelingen in zich. (3) Daarna ga ik in op Pessers' latere analyse. Haar staat het natuurlijk vrij om het onderzoeksobject opnieuw en anders te analyseren. (4) Ten slotte wil ik laten zien dat Pessers' Idealtypen zuiver gehouden kunnen worden als de typen niet geofferd worden aan een norm of ideaal. (5) Daarna geef ik graag de vloer weer aan Dorien om de dialoog voort te zetten.

2. De onderzoeker ontwikkelt en bepaalt Idealtypen

De respectievelijke titels van de genoemde werken van Pessers wijzen op een verschillend aantal Idealtypen. Drie liggen verborgen in de titel van haar proefschrift; twee worden gememoreerd in de titel van haar latere artikel.

Om te beginnen met de titel van het proefschrift: *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel*. *Liefde* staat voor affectieve wederkerigheid, *solidariteit* voor sociale wederkerigheid en *recht* voor rationele wederkerigheid. De verzamelde wederkerigheden vallen aldus in drie hopen uiteen om ze uiteindelijk weer op elkaar te betrekken:

‘De affectieve wederkerigheid van de familiale verwantschap, de sociale wederkerigheid van de homogene groep en de rationele wederkerigheid van het recht, kunnen slechts conceptueel van elkaar onderscheiden worden. De juridische normen van vrijheid en gelijkheid kunnen onevenwichtigheden in de familiale en sociale wederkerigheidsverhoudingen corrigeren, opdat de wederkerigheid inderdaad wordt wat ze behoort te zijn: *the liberty to loyalty and duty*. Omgekeerd kan in het recht een reciprociteitsmoraal tot ontwikkeling komen wanneer rechtsgenoten erin slagen sociale verwanten te worden, bijvoorbeeld door communicatie, uitwisseling en gemeenschappelijke participatie in maatschappelijke activiteiten. De capaciteit van de rechtsgenoten tot sociale wederkerigheid is op haar beurt weer afhankelijk van de affectieve wederkerigheid die in de familiale verwantschap is ervaren. Zo hangen – via de gemeenschappelijke noemer van de wederkerigheid – liefde, solidariteit en recht onlosmakelijk samen.’⁴

Achter haar opmerking dat het onderscheid tussen de affectieve wederkerigheid van de familiale verwantschap, de sociale wederkerigheid van de homogene groep en de rationele wederkerigheid van het recht, ‘slechts’ een conceptueel

⁴ Pessers 1999, p. 243.

onderscheid is, gaat dus het methodische en belangrijke deel van Pessers onderzoek schuil.

De titel van het latere artikel, *The Normative Foundation of Legal Orders: A Balance Between Reciprocity and Mutuality*, bevat twee Idealtypen: reciprociteit en mutualiteit. 'In this article, attention is called to the important distinction between reciprocity as a social morality of duty, and mutuality as a contractual morality of rights.'⁵ Pessers zegt ook met zoveel woorden dat het om *Idealtypen* gaat. 'Of course, what I described as reciprocity and mutuality, are in fact – in terms of Max Weber – only *Idealtypen*, ideal types. In reality of everyday life reciprocal and mutual interactions interfere in a dynamic way.'⁶ Anders dan Pessers doet, namelijk spreken over *only* Idealtypen, zou ik willen spreken van *very* Idealtypen om daarmee de methodische kant van het onderzoek juist te benadrukken. De enkele waarschuwing is voor de argeloze lezer van haar werk mijns inziens niet genoeg om te beseffen dat het om het essentiële deel van het doen van het wetenschappelijk onderzoek gaat, namelijk om het volgen van een onderzoeksmethode en de bepaling van de begrippen. Formuleringen in de trant van dat het ene type van wederkerigheid in het andere type transformeert, helpen de lezer niet om de methode van onderzoek voldoende in te zien. Zo stelt Pessers in het begin van haar proefschrift dat in het vierde hoofdstuk (met het vijfde gewijd aan het recht en de rechtsstaat) ingegaan wordt 'op de transformatie van sociale wederkerigheid in rationele wederkerigheid'.⁷ De lezer zal dus moeten beseffen dat een begrip niet transformeert of in een ander overgaat, maar dat wat empirisch wordt waargenomen, wat geanalyseerd wordt en dus uit elkaar gelegd wordt met behulp van de omschreven begrippen. Pessers' onderzoeksobject vertoont transformaties, dus welbeschouwd niet haar analytische begrippen. Dankzij haar analyse worden die maatschappelijke veranderingen inzichtelijk.

Een dergelijk onderzoeksobject kan voor hetzelfde geld ook met behulp van andere begrippen geanalyseerd worden. Ik zeg voor hetzelfde geld, maar de analyse die de meest omvattende kennis over het geanalyseerde object oplevert, lijkt mij meer winst op te leveren.⁸

⁵ Pessers 2014, p. 151.

⁶ Pessers 2014, p. 154.

⁷ Pessers 1999, p. xvii.

⁸ Ook lijkt me dat twee verschillende, op zichzelf staande, niet te integreren analyses van dezelfde inhoud opgeteld ook meer winst leveren. De meerwaarde van elk interdisciplinair onderzoek. Ik trek graag ook nog eens de parallel met het Tjoklatblikje: dezelfde inhoud maar twee verschillende analyses, elk met een eigen rest. Is de inhoud niet hetzelfde bij de ene en de andere analyse, dan worden er appels met peren vergeleken. Als de inhoud verandert dan zal de veranderende inhoud tot eender onderzoeksobject genomen moeten worden, wil de vergelijking tussen verschillende analyses mogelijk zijn.

3. Object van onderzoek

Het object dat Dorien Pessers in haar proefschrift analyseert bestaat niet uit, wat men misschien uit de titel zou willen afleiden, het *wederkerigheidsbeginsel*. Zelf spreekt Pessers in de inleiding van ‘het verzonken continent van wederkerigheid’.⁹ Zoals ik het analyseer, richt haar onderzoek zich op *feitelijke wederkerigheden*.

Bestaande wederkerigheden heeft ze uiteengelegd en verder onderzocht. Te beginnen langs de driedeling: de wederkerigheid van het ik en de ander in mij, vervolgens de onderlinge relaties van het individu in de groep om dan te focussen op de verhouding van het individu of de groep tot de maatschappij. Zo beschouwd, komt Pessers natuurlijk eerder uit bij de (rechts)psychologie, sociale (rechts)psychologie en de (rechts)sociologie dan bij de rechtsfilosofie of rechtstheorie.

Het object, de verzamelde wederkerigheden, beschouwt Pessers tevens als iets wat deel uitmaakt van een maatschappelijke ontwikkeling. Omdat de tijden veranderen is de verticale vergelijking mogelijk tussen wat eens was en wat nu is. Als men die verandering als ontwikkeling duidt dan is een horizontale vergelijking tussen wat hier is en daar nog anders is, eveneens mogelijk. De Idealtypen voor zo’n vergelijkende analyse zijn dienstbaar aan het analyseren van die ontwikkeling. Durkheim bijvoorbeeld identificeerde het Idealtypen van mechanische solidariteit met bijbehorend type repressief recht en dat van organische solidariteit met restitutief recht om een ontwikkeling van primitieve samenleving naar complexe samenleving te analyseren.¹⁰ Dat betekent dus niet een-twee-drie de ontwikkeling van mechanische naar organische solidariteit, noch van repressief recht naar restitutief recht zoals weleens gemakkelijk gezegd wordt.¹¹ De analyse van een gegeven samenleving met behulp van de door Durkheim ontwikkelde typen levert resultaten op als: in de onderzochte samenleving is de solidariteit voor een overheersend deel te typeren als organisch, voor een ander deel als mechanisch; voor de andere samenleving valt de solidariteit voor het merendeel te typeren als mechanisch, maar ook voor een deel als organisch. Voor de geanalyseerde samenleving kan men evenmin aannemen dat alle vormen van empirisch waargenomen solidariteit in te delen zijn in de mechanische of organische. Het is eerder zo dat het samenleven dat men onderzoekt, zich voor een deel niet laat indelen. De vraag is dan: bestaat er nog een ander type solidariteit, of moet men een andere meetlat maken dan die van ‘solidariteit’? Er is een rest van relaties en gedragspatronen die kennelijk om

⁹ Pessers 1999, de ondertitel p. ix, en in de tekst p. xiv.

¹⁰ Durkheim 1893, p. 139-141.

¹¹ Dergelijke kortsluitingen leveren wel vaak mooie oneliners op, zoals de beroemde ‘from status to contract’ van Henry Sumner Maine. Zie Maine 1908, p. 151.

een aanpassing of uitbreiding vraagt, of om een andere meetlat. Wat ook zeer goed mogelijk is, is dat er afgewacht moet worden. De restrelaties kunnen namelijk een voorbode zijn van wat later verschijnt als een dominante vorm.

Met Durkheim en andere sociologen van het eerste uur – de naam Weber bijvoorbeeld is al gevallen – is de negentiende-eeuwse (West-Europese) samenleving in zekere zin aardig in kaart gebracht. De onderzoekers van nu analyseren vergelijkenderwijs de samenleving van de twintigste eeuw en soms al in onderscheid met de eenentwintigste eeuw. Hiervoor worden veelal de eerder gebruikte Idealtypen geherformuleerd of aangevuld met nieuwe Idealtypen. Een goed voorbeeld is de studie van Hoekema en Van Manen, *Typen van legaliteit*.¹² Toen zij met Webers Ideaaltype van legaliteit een studie van de Nederlandse samenleving maakten en doortrokken naar de eigen tijd, werkten zij eerst met vijf maar ontwikkelden zij nog een zesde type om de hen bekende samenleving omvattender te analyseren.¹³

Pessers op haar beurt pakte de analyse op waar Durkheim was gebleven. Hij identificeerde de negentiende-eeuwse arbeidsdeling, die niet alleen goed is voor een solidariteit die zich laat typeren als organische solidariteit, maar die ook de samenleving zo verandert dat deze blijkt uit te groeien tot een maatschappij met vele vormen van onsolidariteit. De twintigste-eeuwse (West-Europese) samenleving pakte de sociale kwestie op en bouwde zich uit tot de sociale verzorgingsstaat, zo is het gemeengoed. Voor Pessers lag daar de mogelijkheid om deze ontwikkeling te analyseren langs een meetlat die zij zelf ontwikkelde, de lat die loopt langs de drie Idealtypen: affectieve (liefde), sociale (solidariteit) en rationele (recht) wederkerigheid.

4. Zelfde object van onderzoek maar een andere analyse

Maar wanneer we alle wederkerigheden weer terug in het blikje doen en dit omkeren dan kunnen we met Dorien Pessers' idealtypisch onderscheid tussen reciprociteit en mutualiteit de berg wederkerigheden opnieuw ontleden.¹⁴ Ik zie het zo dat Pessers bij de gelegenheid van dat latere artikel een nieuwe analyse doorvoert. De wederkerigheden (in het Engels: *relations* of *relationships*) worden langs de nieuwe meetlat van (maar) twee Idealtypen gelegd. Ten eerste ontstaat er een selectie van wederkerigheden die reciproque zijn. Reciprociteit is een wederkerigheid die men terugziet in giftrelaties tussen ontvangers die zullen

¹² Hoekema & Van Manen 2000.

¹³ Pluralistische legaliteit (tweede druk) naast formele legaliteit, compensatielegaliteit, legaliteit van de risico-collectivering, forum-legaliteit en coöperatieve legaliteit (eerste druk 1994). Hoekema & Van Manen 2000.

¹⁴ Pessers 2014; het onderscheid besprak Pessers ook in haar proefschrift, zie Pessers 1999, p. 45-52.

geven, en gevers die op hun beurt zullen ontvangen; voedingsbodem voor de sociale moraal van de plicht (*socially obliged*).¹⁵ Het is echter ook een reden, zoals Pessers later in haar artikel schrijft, om onder de sociale moraal van de plicht uit te willen komen en een andere relatie aan te gaan: '[T]he morality of contract and market, that is to say of mutuality, can be felt as a relief.'¹⁶ Hierbij gebruikt Pessers dus het tweede Idealtyp, namelijk dat van mutualiteit. Mutualiteit is een wederkerigheid die men terugziet in contractuele relaties, die van crediteuren en debiteuren; voedingsbodem voor de moraal van het individueel recht (*legally entitled*).¹⁷ Het biedt echter ook voedsel aan het egoïstische streven om zich niets van de ander aan te trekken: 'The postulated freedom to associate only on the basis of mutual legal rights and duties parties have agreed upon, appeared [...] to result in exploitation, social exclusion, and an enormous gap between the rich and the poor.'¹⁸

De vraag rijst waar Pessers in deze tweede analyse de wederkerigheden legt die we kennen uit haar eerste analyse. De affectieve wederkerigheden schaaft Pessers in deze analyse samen met de sociale wederkerigheden allereerst onder reciprociteit. 'The strongest reciprocity is found between relatives: family members or members of a social community, as a neighbourhood, a group of friends or a community of colleagues.'¹⁹ Daarnaast zet Pessers een deel van deze wederkerigheden apart als mutuele relaties. Deze niet reciproque familie- en sociale relaties hebben de sociale moraal ingeruild voor een relatie met individuele vrijheid en individueel recht.²⁰

Als het gaat om de wederkerigheden die Pessers eerder identificeerde als rationele wederkerigheden, is het niet zo eenvoudig om de vraag te beantwoorden.²¹ Rationele wederkerigheden zijn immers geen face-to-facerelaties noch een-op-eenwederkerigheden. Wat ervoor zou pleiten om de rationele wederkerigheden ongetypeerd apart te zetten, dus als rest. Maar misschien zijn ze te plaatsen onder wat *legally entitled* is, dus te typeren als

¹⁵ De giftrelaties worden door Pessers dus buiten de sfeer van de wettelijke plicht gehouden, maar niet uit de sfeer van het individu en de onderlinge relaties. Voor een analyse van de gift buiten de sfeer van het individu, als ritueel en als het circulerende object: zie Schreiner 1990.

¹⁶ Pessers 2014, p. 154.

¹⁷ Pessers 2014, p. 153.

¹⁸ Pessers 2014, p. 155.

¹⁹ Pessers 2014, p. 152.

²⁰ In het citaat dat ik uit het proefschrift haalde (zie bij noot 5) stelt Pessers het als volgt: 'De juridische normen van vrijheid en gelijkheid kunnen onevenwichtigheden in de familiale en sociale wederkerigheidsverhoudingen corrigeren.' Pessers 1999, p. 243.

²¹ Pessers 1999, p. 123. 'Voortkomend uit een door identificatie bemiddelde wederkerigheid, ontwikkelde de solidariteit zich tot een vooral door rechtsregels en procedures bemiddelde rationele wederkerigheid.'

mutuele relaties. Ze waren door Pessers tenslotte omschreven als relaties tussen onbekenden die zich moeten/kunnen verlaten op het recht.

De wederkerigheden die Pessers in haar proefschrift als rationeel typeerde omdat ze door recht, procedures of staat bemiddeld worden, brengt Pessers in deze tweede analyse onder bij de reciprociteit. Ze blijft ze wel rationeel noemen. Volgens haar is de juistheid van die toewijzing in te zien als men het belang onder ogen ziet van het vertrouwen dat men in de bekende én in de onbekende medemens moet hebben. ‘[T]here is one important condition, the condition of *trust* [mijn curs.]. The citizens need to be confident that the State will protect and enforce their rights. Just as trust is a crucial factor within the social reciprocal relationships, so also it is a crucial factor in legal mutual relations. [...] In [...] a high trust society even reciprocal relationships between citizens can come into existence, in the sense of a rational reciprocity.’²² Pessers wijst in dit verband op het contractenrecht dat vermaatschappelijk is.²³ Een partij moet rekening houden met de redelijkheid en billijkheid en andere maatschappelijke zorgvuldigheidseisen.²⁴ De belangen van de wederpartij mogen niet zomaar aan de kant gezet worden. Ze wijst ook op de staat die ervoor zorgt dat mensen kunnen vertrouwen op een solidair belastingstelsel, sociale zekerheid, oudedagsvoorziening en gezondheidszorg.²⁵ Pessers typeert ook deze als rationeel *reciproque*.

Toch is het niet aannemelijk dat de verzamelde wederkerigheden, die op een gemiddeld mensenleven beschouwd – laten we aannemen – voor 25% affectief, voor 25% sociaal, voor 50% rationeel zijn, tenderen naar 90% zo niet 100% *reciproque* relaties. Daarbij ook nog eens in aanmerking genomen dat ‘rationeel’ *reciproque*, ‘door het recht bemiddeld’ betekent, wat wil zeggen ‘legally entitled’ en dus als mutueel kan worden getypeerd. Het onderscheid reciprociteit en mutualiteit lijkt met Pessers’ tweede analyse weg te vallen.

5. Geen mix maar zuiver ideëel houden van Idealtypen

Het is zeker zo dat veel burgers in hun contractuele relaties en betalingsverplichtingen aan de overheid zich gesteund weten door het recht en dat er onder hen een aantal is dat de belangen van de wederpartij of de onbekenden willen respecteren of zelfs behartigen. Dit inzicht komt tot stand door Pessers

²² Pessers 2014, p. 154.

²³ Pessers 2014, p. 155.

²⁴ Hier vul ik het in voor ons continentaal stelsel, waar Pessers het uitwerkt voor de Common Law.

²⁵ Pessers 2014, p. 155.

studie van de wederkerigheden en haar analyse met behulp van de drie Idealtypen. Dorien had echter het vertrouwen dat ze in haar artikel centraal stelde niet als fundament, norm of ideaal moeten hanteren, maar mijns inziens als een kenmerk bij de afzonderlijke Idealtypen moeten betrekken en dus differentiëren naar de Idealtypen die ze in haar proefschrift onderscheidde. Ik zou zeggen: het vertrouwen van de affectieve solidariteit is onvoorwaardelijk, het vertrouwen van de sociale solidariteit is voorwaardelijk, het vertrouwen van de rationele solidariteit is institutioneel. Haar beide analyses kunnen dan mooi overeind blijven. De verwarring ontstaat als de rationele (door het recht en de staat bemiddelde) wederkerigheid op conceptueel niveau *reciproque* wordt genoemd en zo de mix van rationele reciprociteit vormt, waarin zelfs de mutualiteit dreigt te verdwijnen. De confusie blijft ons bespaard wanneer Pessers de affectieve, sociale en rationele wederkerigheid als Idealtypen zuiver houdt. Het verzonken continent van wederkerigheid dat door Doriens dissertatie was komen bovendrijven, komt met de gedifferentieerde begrippen onvoorwaardelijk, voorwaardelijk en institutioneel vertrouwen, behorend bij het betreffende wederkerigheidstype wat mij betreft nog meer en beter aan het licht.

Literatuur

Durkheim 1893

E. Durkheim, *De la division du travail social. Étude sur l'organisation des sociétés supérieures*, Parijs: Alcan 1893.

Hoekema & Van Manen 2000

A.J. Hoekema & N.F. van Manen, *Typen van legaliteit*, Deventer: Kluwer 2000.

Maine 1908 (1861)

H.S. Maine, *Ancient Law. Its Connection with the Early History of Society and its Relation to Modern Ideas*, Londen: Murray 1908 (orig. 1861).

Pessers 1999

D.W.J.M. Pessers, *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel* (diss. UvA), Amsterdam: Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1999.

Pessers 2014

D.W.J.M. Pessers, 'The Normative Foundation of Legal Orders: A Balance Between Reciprocity and Mutuality', *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2014, (43), 2, p. 150-157.

Schreiner 1990

A.T.M. Schreiner, 'Schenking om niet', in: *Roem van het recht*, Amsterdam: Uitgeverij 1001 1990, p. 71-73.

Weber 1972

M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen: Mohr 1972.